

Jordi M. Antolí Martínez & Josep Martines (ed.), *Variació i canvi lingüístic*, València, Tirant lo Blanch, 2023, 608 p., ISBN: 978-84-1183-003-4.

La variació i el canvi lingüístic són dues constants en el transcurs evolutiu de qualsevol llengua. L'estudi d'aquests fenòmens contribueix a la comprensió de la riquesa i la complexitat de les llengües però també a entendre-les, aquestes, com a entitats dinàmiques subjectes a una evolució contínua. En aquest context, el volum monogràfic *Variació i canvi lingüístic* aplega un conjunt de setze contribucions adreçades a la descripció de fenòmens de canvi lingüístic en català, principalment, però també en algunes de les llengües veïnes amb què ha existit un contacte històric i que han influït en l'estat actual de la nostra llengua. Es tracta de més d'una quinzena d'estudis de cas amb enfocaments i temàtiques diversos, que donen compte de l'ampli ventall de possibilitats que presenta l'anàlisi dels processos de variació i canvi lingüístic en l'actualitat.

Aquest volum, coherent amb la trajectòria investigadora dels editors, veu la llum en un moment òptim per a l'estudi de la variació i el canvi lingüístic en català i, sobretot, segueix la línia de les nombroses contribucions a la descripció de la llengua que han aparegut en les darreres dècades. Tots aquests avanços en investigació lingüística han estat possibles, com destaquen els editors, gràcies a la creació d'un «seguit d'eines informàtiques que han esdevingut fonamentals en la investigació lingüística». Molt concretament, la disponibilitat dels corpus lingüístics en català, cada vegada més voluminosos i sofisticats, és el que ha permès desenvolupar estudis de cas solvents i detallats, com els que es presenten en aquesta obra.

En el primer estudi, titulat «Els sistemes d'expressió de l'hora en català antic i modern (s. xiv-1832)», Jordi M. Antolí ofereix una acurada perspectiva històrica de la formació i la distribució territorial dels dos sistemes de què disposa actualment la llengua catalana per a l'expressió de l'hora: el sistema de campanar —singular en tota la Romània—, d'una banda; i el de rellotge, de l'altra. El buidat dels corpus ofereix referències a aquests sistemes d'expressió del temps des del s. xiv i, el que és

més interessant, permet a l'autor relacionar les ocurrències amb una sèrie de factors socioculturals que, al capdavant, són els que han determinat l'ús i la distribució de cada sistema en els territoris de parla catalana en l'actualitat.

José Luis Cifuentes examina, en el capítol següent, la variació i el canvi en diacronia de les expressions de negació espanyoles «*calquial qué haber de + infinitivo*». El text en segueix l'evolució des de les primeres aparicions dins dels corpus i condueix a la conclusió que totes aquestes interjeccions deriven de la construcció perifràstica «*qué haber de + infinitiu*», a partir de contextos que propicien el canvi i que Cifuentes exposa amb sistematicitat.

A continuació, Nicolau Dols ofereix l'estudi «Percepció fonològica i recodificació: conservació i canvi lingüístics en un model bidireccional». Dols investiga la capacitat dels parlants per a reconstituir la informació auditiva que es perd en la neutralització de diferències entre diverses unitats, en posició de coda sil·làbica, a conseqüència d'alteracions en la cadena fònica. L'autor aplica al català de Mallorca —varietat en la qual la pèrdua d'informació en posició de coda s'accentua— una perspectiva teòrica que li permet determinar els mecanismes que el parlant fa servir per a desactivar l'ambigüitat. El model que ho possibilita, acompanyat d'una mostra experimental, té en compte no sols l'articulació sinó també la percepció de la cadena fònica, i proposa un sistema de resolució d'homòfons.

En «Fraseologia i polisèmia: conseqüències del canvi semàntic», Xènia Escolano presenta un estudi lingüístic contrastiu entre la unitat fraseològica catalana *rentar-se les mans (de)* i l'expressió anglesa equivalent *to wash one's hands (of)*. L'acarament dona compte de la polisèmia que caracteritza aquestes unitats de la llengua i que ve explicada per processos de canvi semàntic. El capítol comença amb una síntesi essencial de les propietats de les unitats fraseològiques com a objecte d'estudi de la fraseologia, i finalment se centra en la descripció de les motivacions que provoquen que seqüències de mots determinades, com aquestes, assolisquen significats diversos i, fins a cert punt, equivalents en llengües diferents.

En el capítol «La periodització en la història de la llengua. Una proposta per a la història de la llengua catalana», Antoni Ferrando presenta un seguit de plantejaments que poden ajudar a «prendre consciència de la conveniència d'adoptar uns descriptors més rigorosos i uns criteris de periodització adients a la llengua catalana». L'autor aïlla els esdeveniments històrics que han pogut influir sobre l'evolució interna de la llengua; fa, doncs, una proposta de macroperiodització de la història del català que combina tots dos eixos, l'extern i l'intern: conjumina l'anàlisi dels canvis en el context polític, cultural i sociolingüístic amb la influència d'aquests factors sobre els canvis que experimenta el sistema lingüístic. Es tracta d'una contribució fonamental per a l'estudi de la història de la llengua catalana.

Tot seguit, Josep V. Garcia elabora un estat de la qüestió sobre l'estudi dels fenòmens implicats en la gènesi i l'evolució de l'article en català. Per començar, el capítol «Del demostratiu llatí a l'article definit del català. Un estat de la qüestió» ressegueix amb detall les idees més importants sobre l'origen llatí de l'article definit. A continuació, proporciona una síntesi crítica de les aportacions que en aquest sentit s'han fet des de l'àmbit de la catalanística, tant des d'una perspectiva fonomorfològica i variacional, com des de la sintaxi i la semanticopragmàtica. Finalment, planteja els interrogants que encara estan per resoldre, lligats principalment a la sistematització i quantificació de les regularitats del procés de canvi d'aquesta classe de paraula en el pas del llatí al català.

M. Isabel Guardiola exposa en el seu capítol una «Aproximació a l'evolució diacrònica del pronom *ell* emfàtic en català: els inicis». L'autora se centra a localitzar els primers usos en català del pronom *ell* emfàtic d'acord amb la consideració que aquest ús gramaticalitzat es detecta solament en uns contextos determinats, amb molta càrrega discursiva. L'estudi s'inicia amb un breu estat de la qüestió i, a continuació, hi ha la descripció del procés de gramaticalització: des dels estadis inicials, com a pronom personal tònic anafòric neutre visible només en posicions sintàctiques molt concretes, fins a l'expansió com a marcador discursiu en l'edat moderna, valor que detecta ja consolidat a finals del segle xv. Queda encara pendent una anàlisi exhaustiva de l'ús d'aquesta partícula en l'edat moderna i contemporània.

Joan de Déu Martines explora la variació i el canvi lexicosemàntic en el cas de *ocell*, *pardal*, *moixó* i *gorrió*. Concretament, es proposa determinar la datació aproximada del canvi que explica que *ocell* 'au petita', *pardal* 'passer domesticus', *moixó* 'ocell petit' i *gorrió* 'passer domesticus' passaren a assolir el significat general corresponent al de 'ocell'. L'autor aconsegueix de rastrejar aquest canvi ja en textos catalans de la fi del segle XIII. L'estudi analitza el recorregut dels mots en diacronia, amb una gran i valuosa quantitat d'exemples extrets dels corpus i dels diccionaris, i s'acompanya de la descripció de l'ús i l'extensió geogràfica dels geosinònims en la llengua contemporània.

Caterina Martínez-Martínez és l'autora del capítol «Demostratiu i article definit en les construccions de relatiu amb *que* en català antic. Una aproximació diacrònica», en què descriu l'origen i el procés de gramaticalització de dues construccions de relatiu compost en català antic: el relatiu format pels demostratius de tercer terme «(*cell*, *aicell* i *aquell*) + *que*», d'una banda; i el relatiu format per «article definit + *que*», de l'altra. Després d'un breu repàs per les solucions que les llengües veïnes han adoptat en els casos estudiats, Martínez se centra a descriure la gestació i l'evolució d'aquests relatius compostos, seguint la metodologia de la Lingüística de Corpus, i hi localitza diversos factors que van poder motivar el procés de canvi en l'ús dels relatius en la llengua antiga.

En el capítol «Aproximació al català medieval murcià», Brauli Montoya exposa els trets del català usat pels pobladors cristians establerts al Regne de Múrcia durant els escassos anys en què aquest va pertànyer a la Corona d'Aragó. L'aproximació és feta gràcies a la documentació en català conservada de l'època, que li permet de fer una caracterització aproximada (ortogràfica, morfològica, sintàctica i lexicosemàntica) d'aquesta varietat dialectal, especialment en contrast amb la resta del català d'aquests mateixos anys. Aquest estudi, com també el vocabulari d'una setantena d'unitats del que devia ser el lèxic comú entre els catalanoparlants murcians que inclou, pot ajudar a comprendre millor el substrat que la nostra llengua va suposar per a la configuració del castellà que després s'hi ha imposat.

A continuació, Sandra Montserrat dedica un estudi de cas al verb «*acostumar (al/de) + infinitiu*» en català contemporani. Tal com ho indica el títol del capítol, l'autora es demana si aquesta és una perífrasi que a hores d'ara ja s'ha naturalitzat en el registre col·loquial, on competeix amb unes altres solucions com ara «*soler + infinitiu*». Fent servir informacions de corpus de conversa col·loquial i una enquesta pròpia, Montserrat aporta dades molt valuoses a la descripció de l'ús i la distribució de les formes amb què expressem valors com l'habitud, la freqüència o la generalitat en la llengua col·loquial. L'estudi s'enriqueix amb el contrast de les dades amb les d'altres llengües romàniques.

El capítol «*Lo que es a mí, me encanta lo que es escalar y todo eso: la locución informativa lo que SER*», signat per Manuel Pérez Saldanya, explora les construccions amb la locució informativa *lo que SER* i els dos usos predominants que presenta en espanyol: la introducció de tòpics en l'oració, generalment amb una noció de contrast, d'un costat; i com a element que possibilita allargar o precisar un focus no contrastiu de l'oració, de l'altre. Saldanya fa una anàlisi profunda d'aquests dos usos, els acara i, tot seguit, desplega un recorregut històric que li permet determinar els primers testimonis de la construcció en espanyol medieval, i els processos de formació de cadascun dels usos actuals. L'autor arriba a la conclusió que la locució es va formar a partir de la gramaticalització, en contextos pont, de relatives semilliures amb la seqüència *lo que es*.

Joan-Rafael Ramos dedica el capítol a «L'expressió de la comparació amb *com* i *com a* en català antic», concretament, a l'ús de *com* quan fa la funció de relatiu adverbial en oracions comparatives d'igualtat. L'objectiu de l'aportació és analitzar diacrònicament el funcionament de les construccions comparatives en què *com* o *com a* apareixen introduint o bé una coda amb SN sense determinant o bé una coda amb SN amb determinant. El recorregut se centra en l'època medieval però aprofita també les dades de la llengua del segle XVII per comprovar si hi ha la consolidació, o no, de les tendències medievals. Ramos hi aporta una quantificació dels resultats que

li permet establir les tendències d'ús de *com* i *com a* d'acord amb la variable geogràfica i cronològica.

En «Actualización» o «aggiornamento» lingüístico en el manuscrito 12367 de la BNE, testimonio de *Conquiridores*, Ángeles Romero Cambrón estudia el procés de castellanització de l'aragonès literari al s. xv per mitjà del contrast de dues versions de la *Grant crònica de conquiridores*. L'acarament de dues versions d'aquesta obra patrocinada per Fernández de Heredia deixa veure un canvi sistemàtic de l'aparença lingüística del text en la versió més recent (de l'any 1454) que l'autora qualifica d'«actualització». La substitució de veus aragoneses per unes altres castellanés respondria generalment a factors de prestigi o de desarçaització, més que no a una voluntat castellanitzadora.

Elena Sánchez López parteix de la consideració que la llengua és un fenomen complex i, com a tal, els lingüistes hem d'adoptar una perspectiva que permeta reflectir aquesta complexitat en les nostres anàlisis: «com a éssers investigadors» —escriu— «la nostra tasca és cercar, de forma conscient, els patrons i regularitats que presenta el fenomen estudiat i constituir-ne un model». En «Llengua, significat i la unitat mínima», l'autora reflexiona al voltant de la inclusió en els estudis lingüístics de les circumstàncies que envolten l'ús real de la llengua i, doncs, les conseqüències que això comporta per a la generació i el canvi de significat. Sánchez López aporta una síntesi molt valuosa dels nous corrents lingüístics, d'orientació cognitiva, que han permès incorporar l'ús en les descripcions lingüístiques i que han menat a una redefinició del concepte de llengua, de significat i d'unitat mínima. La llengua és, segons la proposta de l'autora, convencional, cognitiva i constructiva.

En darrer lloc, Carles Segura-Llopes, en el capítol «No dones quefer. L'origen de la construcció nominal [*que* [INF]] en català» s'interessa pel procés de lexicalització d'una construcció sintàctica formalment composta per un pronom QU de caràcter relatiu o interrogatiu en el si d'una subordinada d'infinitiu, que anomenem construcció nominal [*que* [INF]]. L'autor en repassa les construccions precursors amb l'objectiu de determinar el moment d'aparició de la construcció lexicalitzada, els contextos en què apareix i l'ús en la llengua contemporània. La recerca diacrònica condueix a la localització de cinc construccions prèvies formades per elements que es comporten de manera més o menys lliure, gràcies al seguiment —des del XIII i fins a l'actualitat— de les quals descriu detalladament el procés de canvi lingüístic pel qual la construcció arriba a lexicalitzar-se.

Tots aquests estudis conformen un conjunt minuciós i complet, que evidencia que «la recerca en llengua catalana es troba ja en disposició d'oferir estudis que, amb un gran detall i precisió, caracteritzen la variació —històrica, social, funcional o territorial— que presenta la llengua; o que, amb un abast major, dibuixen les línies

evolutives generals que ha seguit». Es tracta d'una obra important que contribueix de manera significativa a l'estudi de la variació i el canvi lingüístic no sols en català, sinó també en alguna de les llengües amb què històricament ha tingut contacte. El volum editat per Jordi Antolí i Josep Martines constitueix una aportació de gran valor per a la comprensió d'aquests fenòmens lingüístics i esdevé una peça clau per a comprendre la dinàmica i l'evolució de les llengües.

MIQUEL GONZÀLVez BLASCO
Universitat d'Alacant
mgbio4@gcloud.ua.es
ORCID 0009-0003-3268-2317